

О. Л. Чорнобай

Навчально-науковий інститут права та психології
 Національного університету “Львівська політехніка”,
 канд. юрид. наук, доц.,
 доц. кафедри теорії та філософії права

ТЕОРИЯ АРГУМЕНТАЦІЇ: ОСНОВНІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

© Чорнобай О. Л., 2016

У комунікативній практиці доводиться доволі часто стикатися з ситуацією, коли не тільки необхідне чітке уявлення про істинний стан справи, а й слід об’єктивно продемонструвати, чому саме це вважається істинним, тобто проявити інтелектуальну здатність довести опонентам чи адресатам правильність своєї позиції за допомогою аргументації, способу міркування й спілкування. Щоб впевнено себе почувати в такій ситуації, необхідні знання з теорії аргументації – галузі філософських знань.

Ключові слова: теорія аргументації, аргументація, доведення, переконання, практична діяльність, суперечка, правник.

Е. Л. Чорнобай

ТЕОРИЯ АРГУМЕНТАЦИИ: ОСНОВНЫЕ ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

В коммуникативной практике придется достаточно часто сталкиваться с ситуацией, когда необходимо не только иметь четкое представление об истинном состоянии дела, но и следует объективно продемонстрировать, почему именно это считается истинным, то есть проявить интеллектуальную возможность доказать оппонентам или адресатам правильность своей позиции путем аргументации, способа рассуждения и общения. Чтобы уверенно себя чувствовать в такой ситуации, необходимы знания из теории аргументации – области философских знаний.

Ключевые слова: теория аргументации, аргументация, доказывание, убеждение, практическая деятельность, спор, юрист.

O. L. Chornobay

ARGUMENTATION THEORY: THE BASIC PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECTS

In communicative practice has often faced with a situation, when it is necessary not only to have a clear idea of the true state of affairs, but also it follows objectively to demonstrate, what exactly it is considered to be true, that demonstrate the intellectual possibility to prove opponents or senders the rightness of the position by an argumentation, method of reasoning and communication. To feel themselves secure in such situation, the necessary knowledge of the theory of argumentation – the field of philosophical knowledge.

Key words: theory of argumentation, argumentation, proof, persuasion, practical activity, dispute, lawyer.

Постановка проблеми. У теорії аргументації, що почала формуватись ще в античності, довга історія, багата на злети і падіння. Тепер можна говорити про становлення “нової теорії”

аргументації, яка сформувалась на перехресті логіки, лінгвістики, психології, соціології, філософії, герменевтики, риторики, еристики. Актуальним є завдання побудови загальної теорії аргументації, що відповідає на такі питання: як і природа аргументації та її межі, способи аргументації, своєрідність аргументації в різних галузях пізнання і діяльності, починаючи з природничих і гуманітарних наук і закінчуючи філософією, ідеологією і пропагандою; зміна стилю аргументації від однієї історичної епохи і до іншої, у зв'язку зі зміною культури епохи і характерного для неї стилю мислення тощо.

Мета статті полягає у дослідженні філософсько-правових аспектів теорії аргументації.

Стан дослідження. Безперечно, навіть такий конспективний виклад теорії аргументації, висвітленої у низці праць, крім російських учених (О. Івіна, А. Алексєєва та ін.), зарубіжних авторів, серед яких – Х. Гадамер, Н. Jonston, М. Natanson, Ч. Perelman, Т. Kruigez, А. Cattani та ін., дає можливість усвідомити, наскільки важлива і необхідна ця галузь знань для формування комунікативної культури майбутнього правника. Тож треба докладніше з'ясувати сутнісні особливості аргументації, її види, структуру та взаємозв'язок з іншими елементами комунікативних дій.

Виклад основних положень. У своїй практичній діяльності професіоналу (незалежно від спеціалізації), але насамперед фаховому правнику, постійно доводиться мати справу з різними категоріями людей, спілкуватись з ними, доносити якусь конкретну інформацію, здійснюючи вплив на них з наміром знаходження потрібних рішень, а у разі виникнення суперечок спонукати їх за допомогою мовленнєвих (комунікаційних) засобів до певних дій задля досягнення конкретних цілей. Відповідно до методологічного принципу достатньої підстави, як вважають фахівці з логіки, будь-яке суспільно важливе твердження чи заперечення необхідно обґрунтувати. А це розглядається як процес і результат пошуку переконливих (тобто необхідних і достатніх підстав для наших суджень про дійсність). Проблема обґрунтування виникає в будь-якій сфері продуктивної людської діяльності, оскільки для неї завжди потрібно мати якусь підставу, пошук якої можна розуміти і як спробу знайти (виявити) причини чи з'ясувати мету (мотиви) якоїсь дії чи події, а також як пошук підтвердження істинності висловленого твердження. Річ у тім, що під час взаємодії з іншими людьми доводиться розраховувати на їхню щирість у своїх твердженнях (висловлюваннях конкретних думок, пропозицій тощо), на те, що вони справді переконані в істинності того, що говорять, натомість інші люди, які контактують з нами, чекають від нас того самого. Саме такі міркування приводять до постулювання (або, висловлюючись юридичною мовою, до презюмування) сумлінності в людських взаєминах (відомий принцип *bona fide*). Але ніхто інший так добре, як юристи, не знає, наскільки часто цей принцип не спрацьовує в реальній практиці людського спілкування, взаємодії, особливо тоді, коли певні суб'єкти заглиблюються в дискусію. Тому, на думку науковців, одним із головних видів обґрунтування вважається аргументація, тобто повне (точне) або часткове (неточне) обґрунтування якого-небудь твердження з використанням інших тверджень [1, с. 192, 194].

Отже, для того, щоб досягти оптимальної ефективності логічного впливу на адресата (а ним може бути не лише окрема особистість, а й група людей), правникові, який у цьому випадку є адресантом, тобто основним продуцентом (т. зв. організмом) конкретного повідомлення (або ж певної сукупності повідомлень, що становлять інформаційний масив), а ним є професійний правник, конче необхідно оволодіти знаннями основ теорії аргументації. Для цього, очевидно, достатнім буде енциклопедично стислий виклад цієї теорії відомого фахівця у цій сфері, сучасного російського філософа проф. О. Івіна, який розглядає цю теорію як наукову галузь знання, що формує уявлення про багатоманіття дискурсивних прийомів, які використовують одні люди для того, щоб змінити переконання інших людей (аудиторії). Ознайомимось з основними філософсько-правовими аспектами цієї теорії у форматі короткого енциклопедичного викладу [2, с. 57–60].

Центральними поняттями загальної теорії аргументації є: переконання, прийняття твердження, спосіб аргументації та її підґрунтя, аудиторія, стиль аргументації, контекст аргументації,

позиція учасника аргументації, дисонанс і консонанс позиції, суперечка і діалог, доказ та істина, цінність тощо.

Теорія аргументації досліджує способи формування переконань (обґрунтованих вірувань) і займається проблемою істини тією мірою, яка необхідна для з'ясування поняття переконання. Переконання аудиторія може сприймати не лише тому, що вони виражають істину, а й з інших важливих і другорядних причин; з огляду на те, наприклад, що деякі наслідки переконань, що обговорюються, підтверджуються досвідом, тому що переконання прості, які висловлює авторитетна особа, узгоджуються з традицією, викладені в естетично доскональній формі, добре узгоджуються із уже прийнятними переконаннями, відповідають інтересам аудиторії тощо. З іншого боку, якщо якийсь положення правдиве, то це не значить, що його неодмінно прийме аудиторія. Виражена істина може видатися для неї надто складною або нецікавою, що не відповідає її груповим і класовим переконанням тощо; можливо, її висловила людина, якій не довіряють, вона може не відповідати усталеним традиціям, суперечити загальноприйнятим теоріям, здаватися некорисною, навіть шкідливою тощо.

Теорія аргументації є комплексною дисципліною, яка сформувалася на перетині низки наук, котрі займаються вивченням людської комунікації та пізнання. До цих наук належать філософія і логіка, юриспруденція і соціологія, лінгвістика і психологія тощо. Більш чи менш систематичне вивчення аргументації почалося, як зазначалося, ще в античності, у період переходу від міфологічного тлумачення світу до його раціонального пояснення. Вивчення теорії аргументації, яку тривалий час називали риторикою, завжди вважали необхідною складовою гуманітарної освіти. У середині ХХ ст. в теорії аргументації почалася наукова революція, яка докорінно змінила сам стиль її роздумів (розмислів) і її методи, і яка надала цій дисципліні начебто друге дихання.

Загальні контури нової теорії аргументації окреслилися за останні три-чотири десятиліття. Вона відновлює те позитивне, що було в античній риторичі, інколи на цій підставі її називають "новою риторикою". Однак для багатьох учених вже очевидно, що теорія аргументації не зводиться до логічної теорії доказовості, котра спирається на поняття істини і для котрої поняття переконання і аудиторії цілковито чужорідні. Теорія аргументації не належить також і до методології науки чи теорії пізнання. Аргументація – це визначена людська діяльність, котра відбувається в конкретному соціальному контексті й кінцева мета якої – не знання само по собі, а переконання в належності деяких положень.

До останніх може належати не лише опис реальності, а й оцінки, норми, поради, декларації, клятви, обіцянки тощо. Теорія аргументації не зводиться і до еристики, тобто теорії суперечки, бо суперечка – лише одна з багатьох можливих ситуацій аргументації.

Теорія аргументації досліджує найрізноманітніші способи переконання опонента, адресата і навіть аудиторії за допомогою мовленнєвої дії широкого спектра із залученням широкого арсеналу засобів і прийомів. Впливати на переконання слухачів, як вважає О. Івін, можна не лише за допомогою мови, тобто вербально висловлених доказів, а й багатьма іншими способами (жестом, мімікою, наочними образами тощо). Навіть мовчанка у певних випадках виявляється доволі вагомим аргументом, щоб змусити слухача замислитися над змістом отриманої інформації чи навіть невеликого повідомлення. Такі способи впливу вивчає психологія, теорія мистецтва, хоча вони і не надто відповідають концептуальним засадам теорії аргументації. Звичайно ж, на переконання можна діяти, застосовуючи насильство, гіпноз, підсвідому стимуляцію, лікарські засоби, наркотики тощо. Ці методи впливу переважно у компетенції психологів, а отже, виходять за межі навіть широко трактованої теорії аргументації, тому їх розглядати в нашому контексті недоцільно.

У формуванні головних ідей нової теорії аргументації важливу роль відіграли наукові праці Х. Перельмана, Г. Діконсона, Ф. ван Еємерена, Р. Гроотендорста та ін. Однак сьогодні теорія аргументації ще не має єдиної парадигми чи небагатьох парадигм, які конкурують між собою і можуть представляти малодоступне поле різних думок щодо предмета цієї теорії, її головних проблем і перспектив розвитку. А основним предметом дослідження цієї теорії є, безперечно, аргументація, сутність якої філософи трактують як процес обґрунтування людиною (адресантом, суб'єктом тощо) певного положення (твердження, гіпотези, концепції) з метою переконання в його

істинності, слушності, доречності, а отже, важливості, необхідності сприйняття тощо. В теорії аргументації цей процес розглядається з трьох різних позицій, котрі певною мірою взаємопов'язані й доповнюють одна одну. Цитований вище російський філософ пов'язує це з таким поняттям, як точка зору, і називає три аспекти розгляду аргументації: а) з погляду мислення, тобто такої інформаційної діяльності, “що набула якості опосередкованого, узагальненого пізнання, яке за допомогою абстрагування, міркувань (зіставлення пізнавальних образів та логічного виведення думок) і типізації даних про свої явища розкриває їх необхідні зв'язки, закономірності, тенденції розвитку” [3, с. 378]; б) з точки зору людини і суспільства, тобто, по-перше, з точки зору природно-соціальної істоти, здатної до свідомої саморегуляції, завдяки чому вона постає як суб'єкт суспільно-історичної діяльності [3, с. 350]; по-друге, з точки зору суспільства, в широкому розумінні як багатомірного, внутрішньо розгалуженого і водночас органічно цілісного утворення, що постає як сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії та об'єднання (діяльності, відносин, поведінки, спілкування, регуляції, пізнання), в яких знаходить свій вияв всебічна і багаторівнева залежність людей [3, с. 621]; в) з історичної точки зору, адже історію (з грец. – дослідження, оповідь про минуле, пізнане) насамперед філософ розглядає як реальний процес розвитку суспільства загалом, його різновидів, окремих цивілізацій, етносів, країн, а також форм, сфер, явищ та інших виявів життєдіяльності суспільства [3, с. 255].

Щоб зрозуміти, чому в сучасній теорії аргументації трактують цей основний предмет її дослідження не лише як особливу техніку переконання або ж обґрунтування положень, які відстоюють, наприклад, у дискусіях опоненти, а й як прагматичний засіб (певною мірою порівнюваний з досконалим мистецьким володінням широким арсеналом прийомів, методів тощо) ефективного використання вміло відібраних із множини тих доцільних і конкретно необхідних для застосування (використання) з урахуванням особливостей опонентів, аудиторії та специфіки обговорюваної тематики, на наш погляд, треба у загальних рисах ознайомитися з методологічними засадами тлумачення аргументації відповідно до названих трьох точок зору. Але поряд з тим з'ясуємо сутність вживаного поняття. За визначенням І. Хоменко, “точка зору – це думка, яка фіксує відношення людини до твердження, змістом якого є певна пропозиція” [4, с. 11]. Очевидно, з огляду на цю дефініцію можемо погодитися, суто умовно, з доцільністю вживання означеного терміна, який, до речі, доволі часто використовують не лише в еристиці, а й в інших гуманітарних науках. Крім того, цей термін набув поширення у мовній практиці юристів.

Отже, аналіз аргументації з першої, логіко-епістемологічної (епістемологія з грец. – знання, вчення) – філософсько-методологічна дисципліна, у якій досліджується знання як таке, його будова, структура, функціонування і розвиток) точки зору охоплював такі основні напрями: 1) опис способів обґрунтування і раціоналізування описових і оцінювальних тверджень; до цих способів додаються не тільки такі традиційні загальнозначущі (універсальні) прийоми, як, скажімо, дедуктивний висновок й індуктивне підтвердження наслідків, а й контекстуальні способи обґрунтування, подібні до посилянь на інтуїцію і традицію; 2) аналіз залежності аргументації від тієї проблемної ситуації, у загальних межах якої вона здійснюється; 3) вияв тих особливостей аргументації, котрі пов'язані з застосуванням їх у різних галузях мислення; адже учені визнають існування трьох таких галузей, яким відповідають три різновиди аргументації: теоретична, практична і художня. Теоретична, знову ж таки, розпадається на природно-наукову і гуманітарну, практична – на ідеологічну (зокрема, пропаганду) й утопічну; для художньої характерні окремі риси теоретичної та емпіричної аргументації.

Аналіз аргументації як людської діяльності, що має соціальний характер, припускає дослідження аудиторій, в яких розгортається аргументація. Найвужча аудиторія – це тільки той, хто висуває певне положення або думку, і ті, чий переконання він прагне закріпити або змінити. Вузькою аудиторією можуть бути, наприклад, дві людини, що сперечаються, або учений, що пропонує нову концепцію, і наукове співтовариство, покликане її оцінити. Ширшою аудиторією в цих випадках будуть всі присутні під час спору, або всі ті, хто залучений до обговорення нової наукової концепції, зокрема і неспеціалісти, що стали на якусь сторону завдяки пропаганді. Вивчення соціального виміру аргументації припускає також аналіз залежності манери аргументації від загальних характеристик того

конкретного цілісного суспільства або співтовариства, у межах якого вона здійснюється. Характерним прикладом можуть слугувати особливості аргументації в т. зв. колективістських (закритих) суспільствах (тоталітарне суспільство, середньовічне феодалне тощо) або колективістських співтовариствах (“нормальна наука”, армія, церква, тоталітарна політична партія тощо).

І нарешті, історичний вимір з погляду аргументації передбачає врахування під час аналітичного розгляду предмета дослідження аспектів, пов'язаних, по-перше, з конкретним історичним часом, протягом якого використовувалась аргументація і який залишає на ній свій слід; по-друге, дослідження стилю мислення історичної епохи і тих особливостей її культури, які накладають свій незгладимий відбиток на всяку аргументацію, що стосується цієї епохи. Таке дослідження дає змогу виділити п'ять принципово різних типів, або стилів, аргументації, що змінили один одного: архаїчну (чи первісну) аргументацію, античну аргументацію, середньовічну (чи схоластичну) аргументацію, “класичну” аргументацію Нового часу і сучасну аргументацію; по-третє, аналіз тих змін, які зазнає аргументація упродовж усієї людської історії. Саме у цьому контексті уможливується зіставлення стилів аргументації різних історичних епох і постановка питань про порівняння (чи непорівнюваність) цих стилів, можливу перевагу одних з них над іншими і, нарешті, про реальність історичного прогресу в сфері аргументації.

Є кілька десятків визначень цього поняття, що, звичайно ж, пояснюється специфікою його трактування ученими, які представляють різні галузі знань. Крім наведеного вище, для нас становить інтерес те визначення, яке дають філософи, зокрема філософи права, а також логіки та еристики. Зазначимо, що здебільшого вони за тлумаченням сутності аргументації майже не відрізняються.

Якщо філософи розглядають аргументацію як процес обґрунтування людиною певного положення (твердження, гіпотези, концепції) з метою переконання в його істинності, слушності [3, с. 36], то О. Івін, відповідно до буквального значення терміна (з лат. *argumentati* – наведення аргументів), аргументацією вважає наведення доказів з наміром змінити переконання іншої сторони та аудиторії) [2, с. 59]. Дещо наближеним до першого є визначення, яке пропонує І. Хоменко, автор підручників з еристики (його цитуємо) і логіки для юристів: “Аргументація у найбільш широкому розумінні слова – це процес обґрунтування людиною певного положення (твердження, гіпотези, концепції) з метою переконання в його істинності, справедливості” [4, с. 155]. Натомість дефініція В. Гладунського корелює з другою: “Процес наведення аргументів для повного чи часткового обґрунтування якогось твердження (гіпотез, концепцій і т.д.) називається аргументацією” [5, с. 282].

З-поміж інших дефініцій, які містяться в літературі, на наш погляд, цікава та, що обґрунтувала Л. Сумарокова в її підручнику з основ логіки. Справедливо називаючи аргументацію формою спілкування і розумової діяльності, авторка дає таке трактування цього поняття: “Аргументація – процес обґрунтування знання або дії у знанні, обґрунтовується головним чином його істинність; крім того, може обґрунтовуватися його значимість (теоретична або практична). У дії обґрунтовується вибір мети, вибір засобів її досягнення і результат, а також співвідношення цих трьох компонентів (ефективність, оптимальність дії)” [6, с. 223]. Загальний зміст терміна “аргументація”, вважає дослідниця, можна передати словами “обґрунтування”, “виправдання”. Аргументують переважно два або більше комунікантів.

З наведених визначень можна сформулювати уявлення про сутність аргументації. До цього слід додати ще такі філософські розмірковування О. Івіна: “Аргументація – це мовленнєва дія, яка включає систему тверджень, призначених для виправдання якоїсь думки. Вона звернена в першу чергу до розуму людини, яка здатна, розсудивши, прийняти або спростувати цю думку. Для аргументації характерні такі риси: завжди виражена в мові, має форму вимовлених або написаних тверджень; теорія аргументації досліджує взаємозв'язки цих тверджень, а не ті думки, ідеї і мотиви, які стоять за ними; є цілеспрямованою діяльністю: вона має своїм завданням посилення або послаблення чийось переконань; аргументація – це соціальна діяльність, оскільки вона спрямована на іншу людину або інших людей, припускає діалог і активну реакцію іншої сторони на наведені аргументи; аргументація припускає розумність тих, хто її сприймає, їх здатність раціонально зважувати аргументи, приймати їх або оспорювати. Мета аргументації – прийняття висунених положень опонентом або аудиторією. Істина і добро можуть бути цілями аргументації, але прямою

її метою завжди є переконання аудиторії в справедливості пропонованого увазі положення, схильність до прийняття цього положення і, можливо, до дії, пропонованої ним. Це означає, що опозиції істина – брехня і добро, – зло не є центральними ні в аргументації, ні, відповідно, в її теорії. Аргументи можуть наводитися не лише на підтримку тез, що представляються істинними, але і на підтримку неправдивих або невизначених тез. Аргументовано відстоюватися можуть не лише добро і справедливість, але і те, що здається або згодом виявиться злом. Подібно до того, як уміння говорити граматично правильно існувало ще до граматики, що описує цей процес, так і мистецтво переконувати, що покладено в основу людської співпраці й діяльності, існувало задовго до виникнення теорії аргументації. Переважна більшість людей і зараз з тим або іншим успіхом переконують інших, не звертаючись за допомогою до особливої науки і не розраховуючи на цю допомогу. Хоча навички, що стихійно склалися, переконувати інших достатні у багатьох сферах людської діяльності, є такі види діяльності й такі професії, які вимагають ґрунтовного вивчення основ теорії аргументації, на чому вже наголошувалося. У демократичних суспільствах до цих професій належать ті, що пов'язані з політикою і правом, психологією і соціологією, історією і теологією та ін.” [2, с. 58].

Оскільки аргументація як один із важливих процесів переконування найбільше й найчастіше застосовується в суперечці, то, очевидно, доцільно з'ясувати, як вона сприймається в еристиці. Як вважає І. Хоменко, аргументація є частиною суперечки, яка націлена на вирішення розходження в думках сперечальників. Вона може здійснюватися різними способами. По-перше, захищати свою думку можна, безпосередньо звернувшись до дійсності (експеримент, спостереження тощо). Таку аргументацію називають емпіричною. По-друге, захищати свою думку можна за допомогою вже відомих положень (аргументів), побудувавши певні міркування. У цьому випадку людина також звертається до дійсності, але вже не безпосередньо, а опосередковано. Таку аргументацію називають теоретичною. Аргументація завжди пов'язана з точкою зору. Пропонент, починаючи дискусію, захищає свою точку зору в спорі з опонентом, який має сумнів щодо неї або висловлює власну думку щодо проблеми, що обговорюється. Якщо точка зору позитивна, то захист полягає в обґрунтуванні твердження, яке вона містить. Окремим прикладом обґрунтування є доведення – встановлення істинності твердження, яке містить точка зору. Якщо точка зору негативна, то захист полягає в критиці твердження, яке вона містить. Окремим прикладом критики є спростування – встановлення хибності твердження, яке містить точка зору. Як правило, характерними ознаками доведення та спростування є використання дедукції та положень, істинність яких не викликає сумнівів у співрозмовника. Отже, аргументація в суперечці завжди є спробою або щось обґрунтувати, або щось розкритикувати.

Отже, в еристиці таке поняття, як “точка зору”, вважається об'єктом аргументації. Висловлювання, які разом утворюють аргументацію, завжди стосуються певної точки зору. До неї в суперечці ставлять такі вимоги: а) оскільки репрезентує вербально виражену позицію учасника суперечки, то повинна бути оприлюднена усно або письмово у вигляді певного висловлювання; б) передбачає наявність розходження в думках; публічне висловлювання, спрямоване на те, щоб з ним погодився інший учасник суперечки, який його не поділяє; в) той, хто пропонує точку зору, бере на себе відповідальність її захищати; залежно від того, чи є точка зору позитивною, чи негативною, він повинен обґрунтувати або розкритикувати її; г) прийняття точки зору вважають виправданим лише тоді, коли вона успішно витримала критику з боку опонента в процесі суперечки.

Установлення точки зору сперечальника є першим кроком аналізу будь-якої аргументації. Враховуючи те, що точка зору є думкою, яка фіксує ставлення людини до твердження, змістом якого певна пропозиція, можна виділити такі її складники: твердження, яке містить певну пропозицію; вираз, який фіксує ставлення людини до цього твердження.

Отже, невід'ємною складовою емпіричної аргументації є посилання на досвід, на емпіричні дані. Хоч саме цим вона відрізняється від теоретичної аргументації, однак, на думку О. Івіна, доволі часто в дискусіях чи навіть суперечках у процесі аргументації посилання на досвід поєднуються з теоретичними розмірковуваннями чи обґрунтуваннями.

Ядро прийомів емпіричної аргументації становлять способи емпіричного обґрунтування знання, що називаються також підтвердженням (емпіричним), або верифікацією, не зводяться, однак, до підтвердження. Зокрема, приклад й ілюстрація, що відіграють помітну роль в аргументації, не

належать до ефективних способів підтвердження. Крім того, в аргументації посилання на досвід можуть бути свідомо недобросовісними, що виключається самим сенсом поняття підтвердження.

І емпірична аргументація, і її окремих випадок – емпіричні підтвердження – застосовні тільки у випадку описових (дескриптивних) висловлювань. Оцінки, норми, декларації, обіцянки й інші вирази, що тяжіють до оцінок, не допускають емпіричного підтвердження і обґрунтовуються інакше, ніж посиланнями на досвід. Використання емпіричної аргументації з наміром переконати когось в прийнятності визначених оцінок, норм тощо належить до некоректних прийомів аргументації.

Підтвердження може бути прямим, або безпосереднім, і непрямим. Пряме підтвердження – це безпосереднє спостереження тих явищ, про які говориться в обґрунтованому твердженні. У разі непрямого підтвердження йдеться про підтвердження логічних наслідків обґрунтованого положення, а не про підтвердження самого цього положення. Хорошим прикладом прямого підтвердження є доказ гіпотези про існування планети Нептун: незабаром після висунення гіпотези цю планету вдалося побачити в телескоп. Обґрунтування з прямим посиланням на досвід дає упевненість в істинності таких тверджень, як “Ця троянда червона”, “Холодно”, “Стрілка вольтметра на позначці 17” і т.п. Неважко помітити, що навіть в таких простих констатаціях немає “чистого” чуттєвого споглядання. Воно завжди пронизане мисленням, без понять і без домішки міркування людина не здатна виразити навіть найпростіші свої спостереження, зафіксувати найочевидніші факти. Віра в те, що можна розпочати наукове дослідження з одних чистих спостережень, не маючи чогось схожого на теорію, необґрунтована. Досвід, починаючи з найпростішого, буденнішого спостереження і закінчуючи складним науковим експериментом, завжди має теоретичну складову, і у цьому сенсі не є “чистим”. Теоретичне навантаження фактами особливо наочно проявляється в сучасній фізиці, що досліджує об’єкти, не спостережувані безпосередньо, і що широко використовує для їх опису математичний апарат. Тлумачення фактів, що стосуються таких об’єктів, є самостійними й іноді створюють дуже складну проблему. Крім того, “твердість” чуттєвого досвіду, фактів є відносною.

Нерідко факти, що видаються спочатку достовірними, доводиться – після теоретичного їх переосмислення – переглядати, уточнювати, а то і зовсім відкидати. Особливо складно з фактами в науках про людину і суспільство. Проблема не лише в тому, що деякі факти можуть виявлятися сумнівними, а то і просто неспроможними. Вона ще і в тому, що повне значення факту і його конкретний сенс можна зрозуміти тільки в певному теоретичному контексті, розглядаючи факт з якоїсь загальної точки зору. Непряме підтвердження полягає у виведенні з обґрунтованого положення логічних наслідків і їх подальшій досвідченій перевірці. Підтвердження наслідків оцінюється при цьому як свідчення на користь істинності самого положення. Приклад такого підтвердження: відомо, що сильно охолоджений предмет в теплом приміщенні покривається крапельками роси; якщо у людини, що увійшла до будинку, запітнівають окуляри, ми можемо з достатньою упевненістю зробити висновок, що на вулиці морозно. Міркування відбувається за схемою: “якщо перше, то друге; друге істинно; значить, перше також, ймовірно, істинним” (“Якщо на вулиці мороз, у людини, яка увійшла у будинок, окуляри запітніють; окуляри і справді запітніли; це означає, що на вулиці мороз”). Це – індуктивне міркування, істинність посилок не гарантує тут істинності висновків. Виведення наслідків і їх підтвердження, узяті саме по собі, не може встановити справедливості обґрунтованого положення. Що більшу кількість наслідків підтверджено, то вища вірогідність перевіреного положення. Значення має не лише кількість наслідків, але і їх характер. Що несподіваніші наслідки якогось положення отримують підтвердження, то сильнішим аргументом на його підтримку вони стають. І навпаки, що очікуваніші, стосовно наслідків, які вже отримали підтвердження, нові наслідки, то менший його внесок в обґрунтування положення, що перевіряється. Несподіване пророцтво – це прогноз, пов’язаний з ризиком, що він не підтвердиться. Що ризикованіше пророцтво, зроблене на основі якоїсь теорії, то більшим внеском в її обґрунтування є підтвердження цього пророцтва. Важливість емпіричної аргументації неможливо переоцінити, це зумовлено передусім тим, що кінцевим джерелом і критерієм знання є досвід. Він зв’язує людину зі світом, теоретичне знання – тільки надбудова над емпіричним базисом. Водночас теоретичне не зводиться повністю до емпіричного. Досвід не є абсолютним і безперечним гарантом

неспростовності знання. Його теж можна критикувати, перевіряти і переглядати. Якщо обмежити коло способів обґрунтування тверджень їх прямим або непрямим підтвердженням у досвіді, то виявиться незрозумілим, як все-таки вдається переходити від гіпотез до теорій, від припущень до істинного знання. Емпіричне обґрунтування потребує доповнення теоретичним обґрунтуванням [2, с. 63–64].

І звісно, необхідні знання про особливості й специфіку теоретичної аргументації.

На відміну від емпіричної аргументації, її способи аргументування дуже різноманітні й внутрішньо різні, бо охоплюють дедуктивне обґрунтування, системні узагальнення, методологічні підходи тощо. Коротко розглянемо їх у викладі О. Івіна.

Дедуктивна (логічна) аргументація є виведенням обґрунтованого положення з інших, раніше прийнятих положень. Вона не робить таке положення абсолютно достовірним і неспростовним, але повною мірою переносить на нього ту міру достовірності, яка притаманна посиленням дедукції. Дедуктивна аргументація виявляється універсальною: вона застосовна в усіх областях міркування і у будь-якій аудиторії.

Значення дедуктивної аргументації довго переоцінювали. Античні математики і філософи наполягали на винятковому використанні дедуктивних міркувань, оскільки саме дедукція веде до абсолютних істин і вічних цінностей. Середньовічні філософи і теологи також перебільшували роль дедуктивної аргументації. Їх цікавили лише найзагальніші істини, що стосуються Бога, людини і світу. Але щоб встановити, що Бог є у своїй сутності доброта, що людина – тільки його подібність і що у світі панує божественний порядок, дедуктивне міркування, що вирушає від небагатьох загальних принципів, підходить значно більше, ніж індукція й емпірична аргументація. Характерно, що усі докази існування Бога, що пропонувалися, їхні автори задумували як дедукції з очевидних посиленням. Дедуктивну аргументацію перебільшували доти, доки дослідження світу було умоглядним і йому були чужі досвід, спостереження й експеримент.

Системна аргументація є обґрунтуванням твердження через введення його як складового елемента в ту, що здається добре обґрунтованою, систему тверджень або теорію. Підтвердження наслідків, які випливають з теорії, є одночасно і підкріпленням самої теорії. З іншого боку, теорія надає сформульованим на її основі положенням певні імпульси і силу і тим самим сприяє їх обґрунтуванню. Твердження, що стало елементом теорії, спирається вже не лише на окремі факти, але багато в чому також на широке коло явищ, пояснюваних теорією, на прогнозування нею нових, раніше не відомих ефектів, на зв'язку її з іншими теоріями тощо. Введення твердження в теорію поширює на нього емпіричну і теоретичну підтримку теорії загалом. Зв'язок обґрунтованого твердження з тією системою тверджень, елементом якої воно є, істотно впливає на емпіричну перевірку цього твердження і, відповідно, на ту аргументацію, яку використовують для його підтримки. У контексті своєї системи (“практики”) твердження може прийматися як безперечне, таке, що не підлягає критиці й не потребує обґрунтування щонайменше в двох випадках. По-перше, якщо відкидання цього твердження означає відмову від певної практики, від тієї цілісної системи тверджень, невід’ємним складовим елементом якої воно є. Приміром, твердження “Небо блакитне” не вимагає перевірки і не допускає сумніву, інакше буде зруйнована уся практика візуального сприйняття і розрізнення кольорів. Відкидаючи твердження “Сонце завтра зійде”, ми ставимо під сумнів усю природну науку. Сумнів у достовірності твердження “Якщо людині відрубати голову, то назад вона не приросте” ставить під питання усю фізіологію і так далі. Ці й подібні до них твердження обґрунтовуються не емпірично, а посиленням на ту сталу і добре апробовану систему тверджень, складовими елементами якої вони є і від якої довелось б відмовитися, якби вони виявилися спростованими. По-друге, твердження повинне прийматися як безперечне, якщо воно стало у межах відповідної системи тверджень стандартом оцінки інших її тверджень і тому не потребує емпіричної перевірки. Таке твердження переходить з розряду описів у розряд оцінок, зв'язок його з іншими нашими переконаннями стає всеосяжним. До таких тверджень, що не перевіряються, зокрема, належать: “Існують фізичні об’єкти”, “Об’єкти продовжують існувати, навіть коли вони нікому не дані в сприйнятті”, “Земля існувала задовго до мого народження” тощо. Вони настільки тісно пов’язані з усіма іншими нашими твердженнями, що

фактично не допускають вилучення з нашої системи знання. Системний характер обґрунтування не означає, проте, що окремо взяті емпіричне твердження не може бути обґрунтоване або спростоване поза межами тієї теоретичної системи, до якої воно належить.

Теорія надає їй складовим – твердженням додаткову підтримку, тому, що міцніша сама теорія, що ясніша і надійніша, то більшою є така підтримка. Вдосконалення теорії, зміцнення її емпіричної бази і прояснення її загальних, зокрема філософських і методологічних, передумов є одночасно суттєвим внеском в обґрунтування тверджень, що входять до неї. Серед способів прояснення теорії особливу роль відіграють виявлення логічних зв'язків її тверджень, мінімізація її початкових допущень, побудова її на основі аксіоматичного методу у формі аксіоматичної системи і, нарешті, якщо це можливо, її формалізація. Побудова наукової теорії у формі аксіоматизованої дедуктивної системи можлива, проте тільки для дуже вузького кола наукових теорій. Воно не може бути тому ідеалом і тією кінцевою метою, до якої повинна прагнути кожна наукова теорія і досягнення якої означало б межу її досконалості.

Ще одним способом теорії аргументації є аналіз твердження з позиції можливості емпіричного його підтвердження і спростування. Наукові положення повинні допускати принципову можливість спростування і припускати певні процедури свого підтвердження. Якщо цього немає, щодо висунутого положення не можна сказати, які ситуації і факти несумісні з ним, а які підтримують його. Положення, що в принципі не допускає спростування і підтвердження, виявляється поза конструктивною критикою, воно не намічає ніяких реальних шляхів подальшого дослідження. Непорівнянне ні з досвідом, ні з наявним знанням твердження не можна визнати обґрунтованим. Навряд чи можна назвати обґрунтованим, наприклад, твердження, що рівно через рік в цьому ж місці буде сонячно і сухо. Воно не спирається ні на які факти, не можна навіть уявити, як його можна було б спростувати або підтвердити, якщо не зараз, то хоч би в найближчому майбутньому. До цього ж класу тверджень належать і висловлювання типу “Вічна суть є рух”, “Те, що душа сама може висловити про себе, ніколи не перевершує її саме” і т.п.

Методологічна аргументація є обґрунтуванням окремого твердження або цілісної концепції посиланням на той, поза сумнівом, надійний метод, за допомогою якого отримано обґрунтоване твердження або концепцію, що відстоюється. Це перерахування способів теорії аргументації не є вичерпним [2, с. 62–63].

Крім цих двох видів аргументації, О. Івін характеризує ще контекстуальну, ефективність якої, на його думку, обмежується лише окремими аудиторіями. Серед способів цієї аргументації він називає звернення (як аргументи) до традицій авторитету, до інтуїції, до здорового глузду тощо. Тут усе залежить від змісту і спрямованості аргументу. Отже, для ознайомлення процитуємо лише, на наш погляд, тлумачення способів контекстуальної аргументації.

Отже, з усіх зарахованих до цього виду аргументації найбільш використовуваним і значущим є аргумент до традиції. По суті, усі інші контекстуальні аргументи містять в згорнутому вигляді посилання на традицію; чутливість аудиторії до аргументів, що наводяться, також великою мірою визначається тими традиціями, які вона розділяє. Вплив традиції на ефективність аргументації пов'язаний з тим, що традиція закріплює ті найзагальніші допущення, в які треба вірити, щоб аргумент здавався правдоподібним, створює ту попередню установку, без якої він втрачає свою силу. Аргумент до традиції неминучий в усіх тих міркуваннях, враховуючи і наукові, в які входить “сьогодення” як тема обговорення або як один з чинників, що визначають позицію дослідника. Без явної або неявної апеляції до традиції неможливі ні гуманітарні, ні соціальні науки.

Аргументу до традиції близький аргумент до авторитету – посилання на думку або дію особи, що добре зарекомендувала себе в цій сфері своїми судженнями або вчинками. Аргумент до авторитету потрібний, хоча і недостатній, у разі обґрунтування приписів (команд, директив, законів держави тощо). Він важливий також під час обговорення цінності порад, побажань, методологічних або інших рекомендацій.

За цими двома різновидами на третє місце О. Івін ставить інтуїтивну аргументацію, що за своєю спрямованістю є посиланням на безпосередню, явну, проте інтуїтивну очевидність висловленого положення чи обґрунтованої позиції. Як відомо, роль інтуїції дуже велика у процесах пізнання реальної правової дійсності, тож такою вона є й у математиці та логіці.

Істотне значення має інтуїція в моральному житті, в історичному і взагалі в гуманітарному пізнанні. Художнє мислення взагалі немислиме без інтуїції. Інтуїтивна аргументація в чистому вигляді є рідкістю. Зазвичай для знайденого інтуїтивного результату підшукуються заднім числом підстави, що здаються переконливішими, ніж посилання на його інтуїтивну очевидність. Інтуїція ніколи не є остаточною, і її результат підлягає критичному аналізу. Навіть у математиці інтуїція не завжди є ясною: найвищу міру очевидності мають твердження типу $2+2=4$, але вже $1002+2=1004$ має нижчу міру і доводиться не фактичним підрахунком, а за допомогою міркування. Інтуїція може просто обманювати. Упродовж більшої частини ХІХ ст. математики були інтуїтивно переконані, що будь-яка безперервна функція має похідну, але К. Вейерштрасс довів існування безперервної функції, що ні в одній точці не має похідної. Математичне міркування виправило інтуїцію і доповнило її. Інтуїція змінюється з часом і значною мірою є продуктом культурного розвитку й успіхів у дискурсивному мисленні. Інтуїція аргументації А. Ейнштейна, що стосується простору і часу, явно відрізнялася від відповідної інтуїції І. Ньютона або І. Канта. Інтуїція фахівця, як правило, перевершує інтуїцію дилетанта [2, с. 60–61].

І ще на один різновид контекстуальної аргументації необхідно звернути увагу. Йдеться про “здоровий глузд” – вислів, що набув вже значення терміно-поняття.

За О. Івіним, здоровий глузд можна охарактеризувати як загальне, притаманне кожній людині почуття істини і справедливості, що дається досвідом життя. У своїй основі здоровий глузд не є знанням. Швидше, це спосіб відбору знання, те загальне освітлення, завдяки якому в знанні розрізняється головне і другорядне і вимальовуються крайнощі. Аргумент до здорового глузду є одним з найживаніших в аргументації. Істотного значення цьому аргументу надає сучасна філософська герменевтика, що виступає проти його інтелектуалізації і зведення його до рівня простої поправки: те, що в почуттях, судженнях і виведеннях суперечить здоровому глузду, не може бути правильним. Здоровий глузд доречний передусім у громадських, практичних справах. Він робить висновки, спираючись не на загальні приписи розуму, а швидше на переконливі приклади. Вирішальне значення для нього мають історія і досвід життя. Здоровому глузду не можна навчити, в ньому можна тільки вправлятися. Апеляція до здорового глузду неминуча в гуманітарних науках, що вплетені в історичну традицію і є не лише її розумінням, але і її продовженням. Звернення до здорового глузду доволі рідкісне і ненадійне в природних науках, що прагнуть абстрагуватися від своєї історії і винести її за дужки.

Кожен з розглянутих вище видів аргументації має свою, притаманну його особливостям структуру, проте загалом для аргументації як діяльнісного процесу характерна усталена структурна побудова.

Поняття про структуру аргументації стосовно еристики розглядає І. Хоменко, яка вважає, що для того, щоб визначити структуру аргументації, її поділяють на просту (одиничну) та складну.

Проста аргументація – це аргументація, в якій захист точки зору спирається на один аргумент. У цьому випадку аргументація має просту структуру, може викладатися лише одним реченням. Головне – чітко з'ясувати, що в цьому реченні є аргументом, а що – точкою зору. У суперечках таку аргументацію застосовують доволі часто.

Складна аргументація – це аргументація, в якій захист точки зору спирається на декілька аргументів. У ході дослідження складної аргументації виникають питання: як саме можна встановити структуру складної аргументації? які структури треба виділяти і на яких підставах? що собою взагалі являє структура аргументації?

Структура аргументації – це спосіб зв'язку аргументів, який застосовують для захисту своєї думки в складній аргументації. Визначення такої структури необхідне не тільки для того, щоб зрозуміти, як саме пропонент захищає свою точку зору, а й для того, щоб оцінити достатність аргументації, яку навів сперечальник. Загальна оцінка достатності складної аргументації потребує не тільки чіткого усвідомлення окремих аргументів, а й розуміння зв'язку між цими аргументами.

За структурою складну аргументацію поділяють на: підрядну, сурядну, множинну.

Підрядна аргументація – це складна аргументація, в якій наступний аргумент підтримує попередній. У літературі таку аргументацію ще називають послідовним міркуванням. Тут захист своєї думки складається з блоків, які йдуть один за одним. Якщо перший аргумент недостатньо переконливий, то на його підтримку наводять другий, і якщо цей аргумент також потребує обґрунтування, то ще один аргумент. Так продовжують доти, доки думка не буде остаточно обґрунтована.

Сурядна аргументація – це складна аргументація, в якій аргументи взаємозалежні й тільки разом ефективно захищають точку зору. У літературі таку аргументацію ще називають зв'язаним міркуванням. У такій аргументації кожний аргумент недостатній для захисту. Він сам по собі занадто слабкий і лише частково підтримує точку зору. Ступінь підтримки, яку виражає аргумент у сурядній аргументації, може бути різним. Так, один аргумент може підтримувати на 50 %, другий – на 40 %, а третій – на 10 %.

Проте тільки в сукупності наведені аргументи можуть стати переконливою аргументацією, тому компоненти сурядної аргументації, як правило, залежать один від одного. Така залежність може бути різною. Один зі способів залежності полягає в тому, що другий аргумент виключає можливі зауваження щодо першого і тим самим підсилює його.

Множинна аргументація – це складна аргументація, в якій аргументи не залежать один від одного та є рівносильними для захисту своєї думки. У літературі таку аргументацію ще називають конвергентним міркуванням. Теоретично можна вважати, ще кожний з аргументів множинної аргументації достатній для захисту певної думки. Проте для переконливості додають ще декілька аргументів.

Структура аргументації може мати різні рівні складності. Це залежить від кількості аргументів, які застосовують для захисту точки зору, а також від відношень, які існують між ними. Кількість аргументів залежить від розходження в думках пропонента та опонента. Якщо це складне розходження, то зазвичай одиничної аргументації недостатньо. У таких випадках пропонент застосовує складну аргументацію.

Кожна людина є представником тієї чи іншої соціально-культурної спільності. Це визначає конкретні цінності, уподобання, менталітет, що допомагають людям визначити свою самобутність, залишатися самими собою, що сприяє прояву і збереженню індивідуальності, а нерідко й формуванню власного бачення природно-правового простору як набору моральних, релігійних і духовних цінностей [7, с. 311].

Якщо в процесі суперечки пропонент висуває не одну точку зору, то обмежитися лише простою аргументацією не вдається. Якщо розходження в думках змішане, то свої аргументи повинні навести як пропонент, так і опонент. При цьому їхні аргументації можуть бути як простими, так і складними.

Складність аргументації також залежить від того, на які зауваження треба дати відповідь у суперечці. Якщо пропонент передбачає певні зауваження, які йому може висловити опонент, або опонент їх наводить у спорі, то пропоненту треба висунути нові аргументи, створюючи підрядну аргументацію. Критика опонента може стосуватися також того, що наведених аргументів недостатньо, щоб його переконати. Пропонент у відповідь повинен доповнити вихідну аргументацію новими аргументами, створюючи сурядну аргументацію.

Отже, теорія аргументації досліджує найрізноманітніші прийоми, за допомогою яких можуть формуватися чи змінюватися переконання у процесі комунікації. Ці прийоми, звичайно, залежать від конкретної галузі знань, від аудиторії, від соціальних груп і суспільства загалом, від своєрідності культури або ж цивілізації, у межах якої вони складаються і застосовуються. В усіх цих та багатьох інших випадках, які неможливо перерахувати і які надто складно навіть практично враховувати, головним поняттям є аргументація.

1. Логіка : підручник для студентів / В. Д. Титов, С. Д. Цапін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; за заг. ред. проф. В. Д. Титова. – Х. : Право, 2005. – 208 с. 2. Івин А. А. Аргументації теорія. Аргументація. Аргументація контекстуальна. Аргументація теоретическая. Аргументація емпірическая / А. А. Івин // Філософія : енциклопедический словарь / под ред. А. А. Івина. – М. : Гардаріки, 2006. – С. 57–59; 59–60; 60–62; 62–63; 63–64. 3. Філософський енциклопедичний словник / ред. кол. : В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. – К. : Довіра, 2002. – 744 с. 4. Хоменко І. В. Еристика : підручник / І. В. Хоменко. – К. : Центр правової літератури, 2008. – 280 с. 5. Гладунський В. Н. Логіка : навч. посіб. / В. Н. Гладунський. – 2-ге вид. – Львів : Афіша, 2004. – 359 с. 6. Сумарокова Л. М. Основи логіки : навч. посіб. для юрид. вузів / Л. М. Сумарокова. – Одеса : Фенікс, 2011. – 236 с. 7. Романова А. С. Сутнісні властивості людини: природно-правовий підхід // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – № 824. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2015. – С. 307–312.